

Tarımdan Endüstriye Kooperatifçilik

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Şahinöz*

GİRİŞ

Gıda endüstrilerinde kooperatiflerin temel işlevi, tarım ürünlerini işleme ve pazarlama sürecinden uzaklaşmış çiftçilerin ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumaktır. Tarım üreticileri, tarımsal ürünlerin işlenme ve pazarlanma esnasında yaratılan katma değerden pay alabilmeleri için gıda endüstrilerinde yer almaları gerekmektedir.

Ne var ki tarım üreticilerinin, özellikle de küçük aile işletmelerinin tek tek gıda endüstrilerine girebilmeleri olanaksız yada çok güçtür. Bu güçlük ekonomik ve teknik gelişme ile birlikte daha da büyümektedir. Çünkü gelişen ekonomilerde oluşan işbölümü sonucu endüstri ve tarım kesimleri birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar. Tarım kesiminin pazar ekonomisine açılması ile geleneksel kırsal tezahlar modern teknoloji ile çalışan gıda endüstrileri karşısında yok olup gitmişlerdir.

Giderek karmaşık bir yapıya bürünen ve günden güne fiyatı artan gıda endüstrileri teknolojisini üretime sokmaya, tarımsal üreticinin ne teknik bilgi düzeyi, ne de sermaye birikimi yönünden gücü yetmez. Gıda endüstrilerinin teknik ve malî zorunlulukları hergün biraz daha artarken, tarım kesimi ve dolayısıyla de tarımsal üreticilerle endüstri arasındaki uçurum büyümektedir. Bu bakımdan 19 uncu yüzyıl çiftçisi gıda endüstrilerinde yer almak konusunda günümüz çiftçisinden çok daha fazla şansa sahipti. Ancak 19 uncu yüzyıl bilinçsiz ve örgütsüz tarımsal üreticisinin, o günkü

* H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

kooperatifleşme hareketi düzeyine bakarsak, bu şansını gerekli şekilde değerlendirdiğini söyleyemeyiz.

İşte bu ekonomik ve teknik zorlukları bireysel olarak aşamayan tarımsal üreticiler, karşılıklı yardım ilkesinden hareketle birleşerek gıda endüstrisi kooperatiflerini oluşturmuşlardır. Tarım üreticisinin, özellikle de küçük aile işletmelerinin birleşerek gıda endüstrilerine adım atması, herşeyden önce karşılıklı dayanışmadan doğan güçle, kooperatifçiliğin tarım dışına çıkarak endüstri kesiminde de söz sahibi olabileceğini kanıtlamıştır. İnsan çabasının ekonomik ve sosyal etkinliğini arttırma yolunda bir araç olarak ortaya çıkan kooperatifçiliğin, ilk önce tarım kesiminde yoğunlaşması, tarımın yapısal konumundan kaynaklandığı kadar, insanoğlunun ilk uğraşısının tarımsal üretime yönelik olmasından da gelmektedir.

A. NEDEN KOOPERATİFÇİLİK?

Bütün ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde tarım kesimi, endüstrileşmenin temel destekleyicisi olarak görülmüştür. Bu anlamda tarım kesimi, gelişen tarım dışı kesimlere gerekli iş gücünü temin etmiş, gerçekleştirdiği tarımsal artığı ekonomik kalkınmanın finansmanına yönlendirmiş ve endüstriyel ürünler için giderek büyüyen bir pazar oluşturmuştur. 18 inci yüzyıldan itibaren endüstrilerini geliştiren Batı Avrupa ülkelerinde bu böyle olmuş, günümüz kalkınma yolunda olan ülkelerinde de böyle olmaktadır.

Tarımsal artığın tarım dışına çıkarılması, yani tarım kesiminden diğer kesimlere kaynak aktarılması bir ülkenin endüstrileşmesi için bir zorunluluktur. Demek oluyor ki tarımsal üretici, ürünün bir kısmını diğer kesimlere ekonomik kalkınma "adına"¹ ayırmaktadır. Bu kaynak aktarımında genel olarak fiyat gelişim yöntemi kullanılmaktadır. Yani tarımsal ürünlerle endüstriyel ürünler arasında, zaman içerisinde, ikincisinin lehine fiyatlar değiştirilmektedir.

Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye dokuz ülkedeki son yedi yıllık fiyat hareketlerine bakmak bu olguyu görmek için yeterlidir.

(1) Ekonomik Kalkınma "için" değil, "adına" diyoruz. Çünkü tarımdan aktarılan artık çoğu zaman kalkınmayı hızlandıracak üretken yatırımlar yerine, dış kaynaklı lüks tüketim mallarına ya da üretken olmayan yatırımlara giderek israf edilmektedir.

1973 - 1980 yılları arasında bu dokuz ülkede tarımsal ürün fiyatları yılda ortalama % 7,6 lık bir hızla artarken, endüstri kökenli tarımsal üretim araçları fiyatları % 13,6 lık bir hızla artmıştır.² Bunun en basit anlamı, tarımsal üreticinin aynı üretim aracını almak için 1980 yılında 1973'e göre yaklaşık iki kat ürün vermesi gereklidir. Tarımsal ve endüstriyel ürün fiyatları ilişkisi daha uzun dönem boyutlarında incelenirse bu farklılaşmanın daha da büyüyeceği kesindir.

Oysa tarım kesimi kalkınmasının bir gereği olarak, giderek artan oranlarda endüstri kökenli modern girdi kullanmaktadır. 1973 - 1980 döneminde kullanılan modern girdilerin toplam değeri 2,4 defa artmıştır³. Bugün bu dokuz Avrupa ülkesinde, her tarımsal ürünün en son değerinin % 46,8'ini endüstri kökenli ara malları oluşturmaktadır. Birim ürün değerinin yarıya yakın kısmının endüstriyel ara mallarından oluşması ve bu dönemde ticaret hadlerinin % 45 oranında tarımsal ürünler zararına bozulmasından ötürü, tarım üreticisi gelirinin % 22,5'ini endüstri kesimine aktarmıştır.

Tarım ve bir ölçüde de gıda ürünleri fiyatlarının devamlı olarak endüstriyel ürün fiyatlarının arkasında bulunmaları, tarım kesiminden kaynak aktarma amacından başka, bütün ülkelerin genel ekonomik politikaları çerçevesinde incelenmelidir. Zorunlu gereksinim madde fiyatlarını düşük tutmak aslında ülke içersinde ücretlerin, özellikle endüstri kesiminde, düşük tutulması isteğinden kaynaklanmaktadır⁴. Bu politikanın maliyetini de, sonuçta tarımsal üretici ödemektedir.

Fiyat farklılaşması ile gerçekleştirilen kaynak aktarımı sonucu, ülkedeki kesimsel gelir dağılımı tablosu değişmektedir. Endüstri kesiminin ulusal gelirden aldığı pay artarken, tarımınki azalmaktadır. Nitekim Fransa'da ücretsizler kategorisinde, tarımsal üreticiler topluluğu en düşük gelir düzeyine sahiptir. Bu topluluk için kişi başına kullanılabilir gelir 1975'ten 1980'e 105'ten 101'e düşerken (1970 = 100), ülke genelinde bu sayı 122'den 129'a çıkmıştır⁵. Avrupa Ekonomik Topluluğu dokuz ülkesinde ise, tarım kesiminde

(2) La Situation de l'Agriculture dans la Communauté. Rapport 1981 Bruxelles, 1982 s. 203 - 205.

(3) İbid, s. 178.

(4) Ricardo'nun "Endüşük ücret ve kerpetene alınmış kâr" kuramı.

kişi başına gelir 1974'ten 1980'e % 10 oranında azalmıştır⁶. En büyük gerileme (yaklaşık % 7) 1980 yılında olmuştur. Oysa bu yıl Avrupa ülkeleri çiftçileri tarihî denebilecek tarımsal ürün artışları sağlamışlardı. Demek ki tarım kesimi için teknik başarı, her zaman ekonomik başarıyı doğurmamaktadır. Başarı, şu yada bu amaç için diğer kesimlere aktarılmaktadır.

Tarımdan diğer ekonomik kesimlere sürekli bir şekilde kaynak aktarımı olayı, tarımın ekonomik yönden diğer kesimlere kıyasla daha avantajlı bir kesim olduğunu göstermez. Tam aksine tarım kesiminde üretime geçmek için gerekli ortalama sermaye miktarı diğer kesimlerin ortalamasından üç kat daha fazladır⁷. Bundan başka tarımsal ürünün yapısı gereği, tarıma yatırılan sermayenin geri dönüş hızı çok düşüktür. Onun için çiftçi, aldığı her birim kredi için çok daha uzun zaman faiz ödemek zorundadır.

Yatırdığı sermayeden çok zayıf bir malî verimlilik sağlayan tarımsal üretici, aynı zamanda doğanın insafına sığınmış durumdadır. Teknolojik gelişmeler ne kadar ilerlese de, tarımsal üretim günümüzde halâ doğal koşulların etkisindedir. Kötü hava koşulları en gelişmiş endüstri ülkeleri tarımcılarını büyük zararlara uğrattıkları (1976 yılı Fransa örneği) ve doğal âfetlerin bu zararları iflasa dönüştürdükleri bilinen gerçeklerdir.

Tarım kesimi ekonomik alanda olduğu kadar, sosyal ve kültürel koşullar yönünden de diğer kesimlere oranla daha kötü bir konumdadır. Gerek eğitim konusunda, gerekse sağlık ve sosyal yaşam alanında çiftçi ve ailesi, kentlerin sahip olduğu olanakların çok gerisindedirler. Kültür alanındaki gelişmeler ise kırsal alana çok yavaş, yada hiç ulaşmamaktadır. Diğer taraftan, gelişen tekniğe rağmen, zor çalışma ve yaşam koşulları sonucu, tarımda iş kazaları diğer kesimlerin ortalamasına oranla dört kat daha fazladır⁸.

Bütün bunların dışında, tarımsal kalkınma sürecinde, tarım kesiminde üreticiler arasındaki sosyo-ekonomik farklılaşma giderek büyümektedir. İleri tekniğin tarıma girmesi ile malî olanakla-

(5) B. THAREAU; "Inégalités et Solidarités en Agriculture" in *Economie Rurale* no : 152, Paris, Kasım - Aralık 1982, s. 11.

(6) La Situation de l'Agriculture..., Op. cit. s. 99.

(7) B. THAREAU; Op. cit. s. 11.

(8) B. THAREAU; Op. cit. s. 12.

ra sahip büyük toprak sahipleri daha da güçlenirken, küçük aile işletmelerinin büyük bir kısmı giderek yoksullaşmış topraklarından olmuşlardır. Toprak belli ellerde yoğunlaşmıştır. Sonuçta, 1960-1980 döneminde 9 AET ülkesinde gelir dağılımı eşitsizliği bütün ekonomik kesimlerde azalma eğilimi gösterirken, tarım kesiminde artmaya devam etmiştir.

Kısaca görmeye çalıştığımız gibi, tarım kesiminin diğer ekonomik kesimlere kaynak aktarması, ekonomik kalkınmanın bir gereği olma olgusuyla sınırlı kalmamış, ülkenin endüstrileşmesinden sonra da aynı durum devam edegelmiştir. Bu ise, tarım üreticisinin üretime katkıda bulunduğu ölçüde, ekonomik ve sosyal yaşamlarının düzelmesini önlemektedir. İşte gerek bu gidişin önüne geçmek, gerek üretimde sınırlı malî ve teknik olanaklardan dolayı sağlanamayan en yüksek etkinliği sağlamak, gerekse de tarım içinde oluşan gelir dağılımı eşitsizliklerini bir ölçüde azaltmak için çiftçinin kooperatiflerde birleşmesi bir zorunluluktur. Tarımsal üretici dayanışmasının somutlaşması olan kooperatifçilik, bir taraftan tarım kesimini diğer ekonomik kesimler karşısında güçlendirirken, diğer taraftan da çiftçilerin kendi ürünlerini işleyecekleri gıda endüstrilerine girmelerine destek olacaktır.

Bir gıda ürünü en son değerinin katma değer payı, yani tarımsal ürünü işleme sürecinde yaratılan değer, giderek büyümektedir. İrlanda, Danimarka ve Lüksemburg dışındaki 6 ortak pazar ülkesinde, gıda endüstrilerinin gıda ürünleri değerindeki payı 1961'de % 46,7 iken 1979'da % 53'e çıkmıştır. İngiltere'de bu rakam % 65'i aşmaktadır⁹. Tarımsal üreticinin bu endüstrilere girmemeleri, onların ulusal gelirden giderek daha az oranlarda pay almalarına yol açacaktır. Gıda endüstrilerine girebilmenin yolu ise kooperatifçilikten geçmektedir.

B. GIDA ENDÜSTRİLERİNİN YAPISI KOOPERATİFÇİLİĞE AÇIKTIR

Bütün endüstri kollarının zaman içerisinde, malî ve teknik yönden yoğunlaştıklarını genel bir ekonomik kural olarak söylemek bir yanlışlıktır. Yoğunlaşma günümüzde öyle bir düzeye ulaşmıştır ki herhangi bir endüstriyel alanda yatırım yapmak, tek tek

(9) La Situation de l'Agriculture..., Op cit. s. 281.

kişilerin, özellikle de tarımsal üreticilerin altından kalkamayacağı sermaye ve teknik bilgi birikimi gerektirmektedir.

Bununla birlikte gıda endüstrileri diğer endüstri kollarına oranla çok daha yavaş ve zayıf bir ekonomik yoğunlaşmaya sahne olmuşlardır. Örneğin, dünyanın en büyük 100 firmasının içinde ancak 10 gıda endüstrisi vardır¹⁰. Diğer taraftan A. B. D.'de en büyük 11 otomobil fabrikası iç piyasasının % 86.2'sini kontrol etmesine karşın, en büyük 29 gıda firması iç piyasasının ancak % 35'ini elinde tutabilmektedir¹¹. Gıda endüstrilerinde düşük düzeyli yoğunlaşmaya başka bir örnek : Yedi gelişmiş endüstri ülkesinde (A. B. D., Fransa, F. Almanya, Japonya, Hollanda, İtalya, Belçika) yapılan bir araştırmaya göre, diğer endüstri kollarının yıllık ortalama geliri, gıda endüstrileri gelir ortalamalarının iki katına yakındır¹².

Gıda endüstrilerindeki zayıf ekonomik yoğunlaşma tarihi bir tesadüfü değildir. Bunun birçok sosyo-ekonomik ve teknik nedenleri vardır. Konumuz içeriği açısından bu nedenler üzerinde durmayacağız. Ancak bunların bellibaşlılarını şöyle sıralayabiliriz; gıda endüstrilerinin tarıma bağımlılığı, Devletin gıda ürün fiyatlarına müdahale etmesi, gıda endüstrisinin teknolojik yapısı, gıda ürünlerinin birincil zorunlu tüketim maddesi oluşları gibi...

Yavaş ve zayıf bir ekonomik yoğunlaşmanın yanısıra gıda endüstrileri, aynı zamanda diğer endüstri kollarına göre daha az karlı ve daha ucuz bir üretim teknolojisine sahiptirler. Dolayısıyla bu teknolojiyi yatırıma dönüştürmek hem daha az maliyetli olarak, hem de daha az teknik bilgi birikimi istemektedir. Örneğin Fransa'da gıda endüstrisi, toplam endüstriyel katma değerinin % 12 - 13'ünü gerçekleştirilmesine karşın, endüstri kesimindeki araştırma geliştirme harcamalarının ancak % 0,73'ünü bünyesinde toplayabilmektedir¹³. Nihayet I.N.R.A. tarafından yapılan bir araştırmaya göre, gıda endüstrilerinde yatırım yapmak için gerekli ortalama sermaye

(10) Revue "FORTUNE", No: 5, 1975.

(11) R. VERNON; *Les entreprises multinationales*, Ed. Calman-Lévy, Paris, 1973, s. 31.

(12) J. C. LEBOSSE - M. OUISSE; *La transformation de la structure de la sphère de production alimentaire*. Thèse de doctorat, Nantes, 1975, s. 144.

(13) "Industries Agro-Alimentaires - II, Rapport de la Commission du VII. Plan La Documentation Française, Paris, 1971, s. 282.

otomobil ,cam, petrol endüstrisi için gerekli miktara oranla 3-4 kat daha azdır.

Gıda endüstrisinin saydığımız bu yapısal özellikleri, tarım üreticileri için büyük bir avantajdır. Sınırlı sermaye ve teknik olanakları bir araya getirerek bu endüstrilere girmeleri mümkündür. Kullanılan birleşme aracı da şüphesiz kooperatifler olacaktır. Üstelik hammaddelerini kendilerinin üretmeleri, onlara özel kesime göre belli bir üstünlük sağlayacaktır.

Bilindiği gibi gıda endüstrilerinin gelişip büyüme süreçlerinde en büyük sorunlarından biri hammadde sağlama konusunda ortaya çıkmaktadır. Tarımsal ürün pazarlarında belli bir bütünlük sağlanmamış olması, tarımda halen pazara dönük olmayan üretim unsurlarının (geleneksel tarım) bulunması ve nihayet tarımda doğal koşulların üretim üzerinde etkili olması gıda endüstrilerinin yeterli miktarda ve istenilen nitelikte hammadde sağlamasını önlemektedir. Oysa kendileri hammadde üreticisi durumunda olan kooperatifçi gıda endüstrileri için, bu sorun büyük ölçüde çözümlenmiş olacaktır.

Bu durum, pazara yeni girecek gıda endüstrisi kooperatiflerine hem maliyet hem kalite, hem de üretimin sürekliliği konusunda büyük bir avantaj sağlayacaktır. Dolayısıyla kooperatif endüstrilerinin, özel kesim firmaları rekabeti karşısında mücadele yeteneği yüksek olacaktır.

C. KOOPERATİFLERDEN BEKLENENLER

Gıda endüstrisi alanında kooperatifleşmenin tarım üreticisine sağlayacağı sosyo-ekonomik katkıların sınırlı olduğunu ve kooperatifleşmenin tarım kesimindeki her sorunu çözecek sihirli bir deynek olmadığını burada belirtmekte yarar vardır. Çünkü, çoğu zaman kooperatifleşme hayalci bir görüşle tanıtılmıştır. Gerçek daha değişik bir biçimde ortaya çıkınca, kooperatifleşmeye karşı tarım kesiminde bir kırgınlık, bazen de tepki doğmuştur.

Kooperatifçilik idealleriyle gerçek hayattaki kooperatifçilik arasındaki farklılaşma, içinde yaşanan ekonomik sistemlerin gereğidir. Tarım ürünlerini işleyen bir kooperatif herşeyden önce serbest piyasa ekonomisinde çalışmaktadır ve dolayısıyla oyunun kurallarına uymak zorundadır. Böyle bir piyasada yaşayabilmenin

gereği olarak, kooperatifler özel firmalar ile aynı üretim ve pazarlama ölçütlerini kullanmaktadırlar. Nasıl ki özel firmalar karşılarını piyasadan uzaklaştırmak için uğraşırlarsa kooperatifler de aynı şeyi yapmak zorundadırlar.

Eğer bir kooperatif bünyesinde bu tür ekonomik mücadeleyi barındırmaz, sosyal amaçları ön plana çıkarır ve bu alanda kendine özgü bir yöntem ararsa, kaçınılmaz olarak üretim maliyetlerini yukarı çekecektir. Bu da kooperatiflerin özel firmalar rekabeti karşısında hızlı bir şekilde ortadan kaybolmasına neden olacaktır.

Günümüzde kooperatifler, üyelerine karşı yükümlü oldukları sosyal amaçlar ile serbest piyasa koşullarında yaşayabilmenin gereği olan en yüksek kârı elde etme amacını dengeleyip, yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Fakat çoğu zaman, özellikle de belli bir büyüklükten sonra, kooperatiflerde ikinci amaç ön plana çıkmaktadır.

Belli bir büyüklüğe varan kooperatifler onu kuran tarım üreticilerinin kontrolünden büyük ölçüde çıkıp piyasa mekanizmasının kurallarına göre çalışırlar. Özel firmalarla rekabet ve giderekte piyasaya hâkim olma eğilimi, onları artan oranlarda sermaye birikimine itecektir. Örneğin A. B. D.'de endüstri kesimindeki genel ekonomik yoğunlaşmaya paralel olarak bazı tarımsal kooperatiflerde de büyük yoğunlaşmalar olmuştur. Nitekim 1970 yılında bu ülkedeki toplam 7700 tarımsal kooperatiften 100 tanesi toplam satış gelirlerinin % 50'sine sahiptir¹⁴. Fransa'da ise en büyük gıda endüstri firmaları sıralamasında dördüncü ve beşinci sırayı SODİMA ve SICA Ouest-Lait isimli kooperatifler işgal etmektedirler¹⁵.

Bu durum kooperatif üyesi çiftçilerin gelecekteki risturn miktarlarını arttıracak, fakat o an ellerine geçen risturn oranlarını azaltacaktır. Sermaye birikimi ve büyüme yarışının hiç bir zaman bitmeyeceğini gözönüne alırsak, bu artan risturnlardan üye çiftçiler tam olarak hiçbir zaman yararlanamayacaklardır.

(14) La Cooperation Agricole Dans Les Pays Occidentaux Industrialisés, C. F. C. A., Paris, 1975, s. 10.

(15) J. L. RASTOIN - G. GHERSI; "Croissance Concentration et Formation des Groupes de l'I. A. A. Française", in *Economies et Sociétés*, No: 13, Paris, 1975, s. 1420.

Açıklamaya çalıştığımız bu tür bir kooperatif gelişimi genel bir eğilimdir. Bütün kooperatiflerin aynı yolu tam olarak takip etmeleri düşünülemez. Özellikle küçük ve orta büyüklükteki, yani piyasaya hakim olma sorunları olmayan kooperatiflerin, sermaye birikimini sınırlı tutarak ortaklarının risturnlarını arttırmaya yöneldiklerini söyleyebiliriz. Bu tür kooperatiflerde, ortakların sosyal sorunlarına eğilme oranı da doğallıkla fazladır.

Gıda endüstrisi alanında kooperatifleşme, sınılı da olsa tarımsal üreticiye önemli avantajlar sağlamaktadır. Herşeyden önce, tarımdan endüstri kesimine aktarılan tarımsal artığın bir kısmı, gıda endüstrisine kooperatifler aracılığı ile ortak olan üyeler yoluyla tarım kesimine geri döndürülür. Bu ise ekonomik kesimler arasında, tarım kesimi zararına işleyen ekonomik eşitsizliği bir miktar azaltacaktır.

Tarım üreticisi için gıda endüstrisine girmenin en büyük yararı ise, tarım ürünlerinin işlenmesi esnasında yaratılan katma değer'e ortak olabilmesi ve dolayısıyla yıllık gelirinin artmasıdır. Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi tüketim aşamasına gelmiş bir gıda ürünü değerinin yarısından fazlası endüstri kesimince yaratılmaktadır. Bu payın giderek artan bir eğilim gösterdiğini gözönüne alırsak, tarım kesiminin geleceği için, bu tür bir kooperatifleşmenin zorunluluğunu daha iyi anlayabiliriz.

Diğer taraftan, tarımsal ürünlerin pazarlanması esnasında ortaya çıkan ve hiçbir üretken uğraşta bulunmadan büyük gelirler elde eden aracı yada komisyoncu kesimi, kooperatifleşme ile ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla de bu kesimin tarım ürünleri pazarlanmasından sağladığı kazanç tarımsal üreticilere kalacaktır. Ürünü kooperatifine veren çiftçi, aracıya gereksinim duymayacaktır.

Tarım üreticileri, kooperatiflerinin üretim alanı dışında da, tarımsal ürün üretiminde bulunabilirler. Bu durumda bile, belli bir kooperatif etrafında birleştikleri için o ürünlerin pazarlanmasında yüksek bir pazarlık gücü kazanacaklardır. Bunun yanısıra, tarımsal üretimin yapısı gereği bazı yıllar üretim beklenenin çok üzerinde olabilir. Bu da fiyatların hızlı bir şekilde düşmesine neden olur. Oysa kooperatifler devreye girip üretim fazlasını stoklayarak, yada başka pazarlara sürerek çiftçinin fiyat düşüşünden doğacak

gelir kaybını önleyebilirler. Bazen, bu durumun tersi olduğu yıllarda, çiftçiyi gine kredileri ile kooperatifler koruyacaktır.

Gine kooperatifler, tarımsal üretimin yönlendirilmesinde önderlik görevini üstlenmişlerdir. Çoğu zaman ekonomik gelişmelerden ve pazar isteminin yapısından habersiz olan çiftçiler gerek üretimin cinsi, gerekse miktarı konusunda yanlış kararlar verirler. Kooperatifler bu yanlışları önleyerek hem çiftçinin gelirini arttırır, hem de ülke ekonomisine katkıda bulunurlar.

Kooperatifler aynı zamanda tarım kesiminde yeni iş olanakları yaratarak işsizlik sorunun çözümüne bir ölçüde katkıda bulunurlar. Yatırımları yoluyla yarattıkları yeni iş alanlarından başka, üyeleri olan küçük aile işletmelerine sağlayacakları ekonomik ve teknik yardımlarla onların modernleşen bir tarımda kaybolmalarını önlerler. Bu da tarımdan kentlere kırsal göçü azaltacaktır. Bu tür desteklerin diğer yandan, tarım kesiminin içinde giderek büyüyen çiftçilerarası sosyo-ekonomik farklılaşmayı frenleyici etkileri vardır.

Son olarak kooperatifler aracılığı ile endüstri kesimine girmenin tarımsal üreticilere, kültürel ve sosyal alanda büyük yararlar sağlayacağını söyleyebiliriz. Kent yaşamının sunduğu sosyal ve kültürel avantajlardan uzak kalan çiftçi için, kooperatifler bir köprü oluşturabilirler. Bundan başka kooperatiflerin bizzat kendileride tarım kesiminde sosyal yatırımların ve kültürel kurumların gelişmesine doğrudan katkıda bulunabilirler

D. TARIM KÖKENLİ KOOPERATİFLERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Aslında tarım kesiminde kooperatifçilik, değişik şekillerde en eski çağlardanberi bütün toplumlarda varolagelmıştır. Tarihi incelemeler, M.Ö. 3000 yıllarında Mezopotomya'da ("Ortak Toprak İşleme Birlikleri") ve Firavunlar Mısır'ında ("Bolluk Tahıl Ambarları") çiftçiler arası dayanışmanın varolduğunu göstermiştir¹⁶. Uzun bir geçmişe dayanan ve ülkemizin bazı yörelerinde bugünde yararlanılan "imece" yöntemi, tarımsal üreticinin karşılıklı yardımının geçmişini üzerine başka bir örnektir. Gine Fransa'da 12 nci yüzyılda Jura

(16) R. MONTAGNE; Lec coopératives agricoles. Imprimerie du "Paysan du Midi" Montpellier, 1964.

dağlarında "Fruitieres" diye anılan ve gravyer (gruyère) peyniri üreten ve bugünkü modern kooperatiflerin ilk örneği sayılan bu tarımsal örgütleri yazabiliriz.

Bu uzun geçmişe karşın, Avrupa'da günümüz anlamında ve yaygınlaşmış kooperatiflerin doğuşu, endüstri devriminin etkilerini iyice göstermeye başladığı 19.cu yüzyılın ilk yarısına raslar. Bu dönemde özellikle kentlerde işçi kesiminin ilgi gösterdiği, sefaletten doğan kooperatiflerin (hem tüketim hemde üretim alanında) tarım kesimindeki kooperatifçilik hareketi üzerine etkisi yadsınamaz. Zaten bu dönemin yarattığı Ch.Fourier, R. Owen, Ch.Gide, P - j.Proudhon gibi büyük kooperatif düşünürleri uygulamalarını daha çok kent-sel yaşam alanında yoğunlaştırmışlardır.

Bu dönemin ilkel kapitalizmi, kendine hiçbir engel tanımadan tarım kesimi kaynaklarını eline geçirmeye çalışıyordu. Teknolojik bir zorunluluk olarak endüstri ve ticaret kesimleri ile eşit olmayan bir ilişkiye giren tarım üreticisi, kendisini koruma aracı olarak kooperatiflere yönelmiştir. Üstelik ekonomik buhran dönemlerinde, buhran yükünün tarım kesimi üzerine bırakılmak istenmeside, gine tarım üreticisinde dayanışma duygularının gelişmesine ve bu dayanışmanın kooperatifler aracılığı ile hayata geçirilmesine neden olmuştur.

Fransa'da 1880 yılından sonra tarımda kooperatifçilik büyük bir gelişme gösterir. İlk önce tarım üreticisinin genel çıkarlarını korumayı amaçlayan Tarım Sendikaları, daha sonra sadece ekonomik alana yönelen Tarımsal Kooperatifler gelişir: 1880 den sonra kurulan ilk süt ve bağcılık kooperatifleri gibi¹⁷. Belçika'da 1890 yıllarında katolik düşüncenin ve sendikal hareketin etkisi ile tarım kooperatifleri ve köylü sandıkları kuruluyor. Yüzyıllardır demokratik bir geleneğe sahip Danimarka'da ilk tarımsal kooperatifler süt alanında 1896 da kurulmuş ve yüzyılımızın başında hızlı bir gelişme göstermiştir¹⁸. Bu hızlı gelişmede ülkenin demokratik hayatının, çiftçilerin yüksek kültür ve sorumluluk düzeylerinin etkisi büyüktür. İrlanda'da çiftçilerarası dayanışma ve karşılıklı yardımlamaya dayalı olarak, ilk kooperatifler 1889 yılında büyük bir toprak sahibinin oğlu olan H. Plunkett tarafından kurulmuştur. Dinci, reformcu ve

(17) Le mouvement coopératif en France. C. I. E. M. Paris 1980, s. 36.

(18) La coopération agricole dans les pays..., Op. cit. s. 1, 2, 3.

politikacı gibi çeşitli çevrelerin etkisi altında olan İtalyan tarımında ilk kooperatif 1883 yılında kurulmuş (Tarımsal Üretim İşçi Kooperatifleri) ve bunu 1887 yılında kurulan Bağcı Kooperatif'i izlemiştir. 1849 da B. Raiffeisen'in öncülüğünde ve kıtlık nedeniyle, Almanya'da ilk tarımsal kooperatif kurulmuştur. İlk tarımsal kooperatif Hollanda'da 1876 yılında, İngiltere'de 1844 te, Lüksemburg'ta 1855 te ve nihayet A.B.D. de 1860 ta kurulmuştur.

Ayrı ayrı ülkelerde birbirlerinden bağımsız olarak gelişen tarım kooperatif hareketlerinden başka, Londra'da 1895 yılında Fransa, Almanya, İtalya, A.B.D. ve İngiltere temsilcileri tarafından "Uluslararası Kooperatifler Birliği"(ACI) kurulmuştur. Bugün ACI içinde 65 ülkeden, 326 milyon üyeyi kapsayan 165 kooperatifi barındırmaktadır¹⁹.

Bu ilk tarımsal kooperatif hareketlerinden sonra, Batı Avrupa ülkelerinde Birinci Dünya Savaşını ve 1929 büyük dünya ekonomik buhranını izleyen yıllarda, bu alanda büyük toplu sıçramalar olmuştur. Fakat tarımsal kooperatifçilik alanında temel gelişme İkinci Dünya Savaşından sonra olmuştur. Örneğin bu savaşı takip eden dört yıl içinde (1945 - 1949) 1246 yeni tarımsal kooperatif kurulmuştur²⁰. Takip eden ikinci 4 yıllık dönemde ise bu sayı 320'ye inmiştir. Gelişen kooperatifçilik ile, kooperatiflerin ekonomik hayat-taki önemide artmıştır. Nitekim 1971 yılında Lüksemburg dışında kalan 8 ortak pazar ülkesinin tarım kesiminde 48.739 kooperatif, tarımsal üretimin değer olarak ortalama % 50 sinden fazlasını gerçekleştirmişlerdir. Durumu ülke bazında ele alırsak, bu rakam İngiltere (% 15) dışında % 50'nin çok üzerindedir. Danimarka'da ve İrlanda'da % 65'e kadar çıkmaktadır. Üretim kollarına göre ise, kooperatifçiliğin en çok geliştiği alan süt ve sütlü ürünlerdir. Ve bu alanda kooperatiflerin payı, ülkeden ülkeye % 50 ile % 90 arasında değişmektedir²¹.

Bu ülkelerde kooperatiflerin hukuki bir yapıya kavuşmaları, 20.ci yüzyılın başlarına raslar. Tarımsal kooperatiflere verilen hukuki statünün genel içeriğinin bütün ülkelerde aynı olmasına kar-

(19) Le mouvement cooperatif en France, Op. cit. s. 23.

(20) Enquete annuelle : Coopération Agricole, M. de l'Agriculture, Paris 1974, s. 63.

(21) La cooperation agricole..., Op. cit. s. 6.

şın, şekilsel olarak birbirlerinden ayırdılar. Örneğin, Fransa ve Lüksembur ta tarımsal kooperatifler hukuki şekil olarak vatandaş ortaklığı olarak tanımlanırken Belçika, İngiltere, F. Almanya, Hollanda ve A.B.D. de ticaret ortaklıkları olarak adlandırılırlar. Diğer taraftan kooperatif yasaları günün koşullarına göre zamanla değişikliklere uğrayabilmektedirler.

Diğer taraftan, başlangıçta çok işlevli olarak ortaya çıkan bu kooperatifler, zamanla sınırlı uğraşı alanlarında uzmanlaşmaya yönelmişlerdir. Gıda endüstrilerinde faaliyet gösteren kooperatiflerin kendi alanlarında tam olarak uzmanlaşabilmeleri ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası olabilmıştır. Aşağıdaki şema, Fransa'daki tarımsal kooperatiflerin örgütleniş biçimlerini göstermektedir.

Tarım alanında kooperatifçilik sadece tarımsal ürünlerin işlenip pazarlanması ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarıma modern girdi sağlayan endüstrilerde yayılmıştır. Tarımsal makinelerin üretiminde kooperatifler İtalya'da pazarın % 50, F. Almanya'da % 27 sine sahiptir. Tarımsal gübrelerde bu rakam F. Almanya'da % 64, İtalya'da % 60, Fransa'da % 50 ve Danimarka'da % 45 civarındadır²². Hayvan yemi içinde benzer durum sözkonusudur.

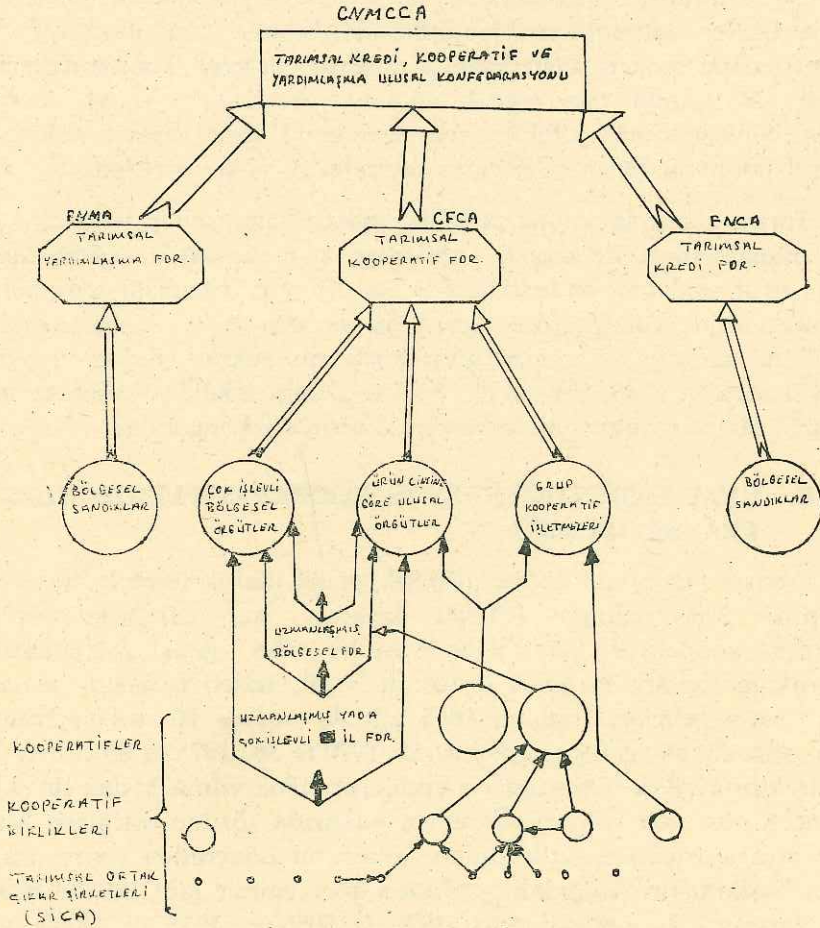
E. GIDA ENDÜSTRİLERİNDE KOOPERATİFLERİN YERİ : FRANSA ÖRNEĞİ

Fransız tarımında kooperatifçilik, genel olarak önemli bir yere sahiptir. 1980 yılında 107.000 devamlı işçi çalıştıran 4120 tarımsal kooperatif, 140 milyar franklık satış geliri sağlamıştır. Bu rakam toplam tarımsal üretimin % 50 sinden fazlasını temsil eder. Satış gelirleri toplamı 1965 yılında sadece 20 milyar frank iken, sürekli bir gelişme göstererek 1970'te 36, 1975'te 85 milyar'a ve nitekim 1980 de 140 milyar'a çıkmıştır. 1965 yılına kadar sürekli bir artış gösteren kooperatif sayısı, yukarıda sözünü ettiğimiz serbest piyasa işleyiş koşullarından dolayı bu dönemden sonra azalmaya başlamıştır. Aşağıdaki grafikten göreceğimiz gibi 1965'te 6000 olan tarımsal kooperatif sayısı 1970 te 5050'ye, 1975 te 4400'e ve nihayet 1980 de 4120'ye düşmüştür²³. Ekonomik yoğunlaşma sonucu kooperatif sayısı azalırken, satış gelirleri artmaktadır. Gelişen teknoloji sonucu ise, çalışan işçi sayısı azalmaktadır.

(22) Les Coopératives Agricoles en France, CFCA, Paris, 1972, s. 4.

(23) 1 Fransız Frangı yaklaşık 30 TL.'sına eşittir.

FRANSA'DA TARIMSAL KOOPERATİFLERİN EKONOMİK VE MESLEKİ ÖRGÜTLENMESİ

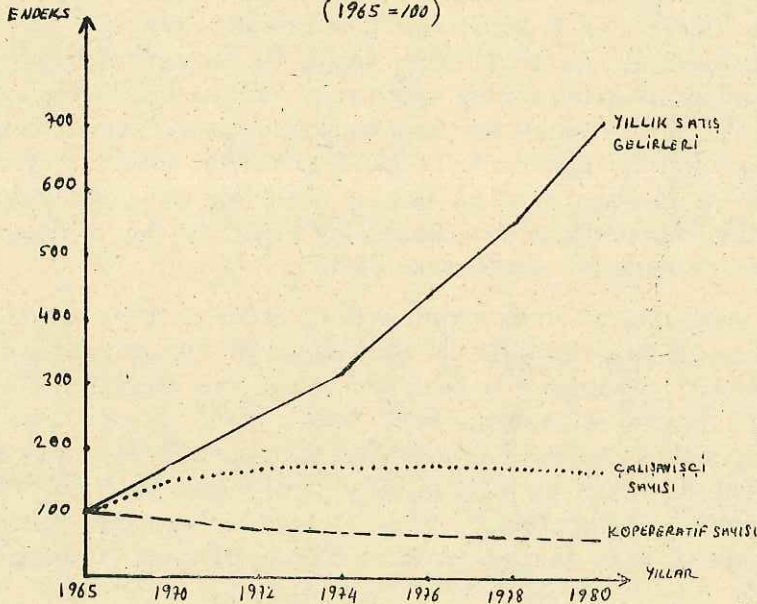
4120 tarımsal kooperatif içersinde, 555 tanesi tarımsal ürünlerin işlenmesi yani, gıda endüstrileri alanında faaliyet göstermektedir. 1980 yılında 55 milyar franklık satış geliri sağlayan bu kooperatifler gıda endüstrilerinde % 21'e yakın bir paya sahiptirler. Bu oran 1968 yılında sadece % 16,8 idi.

Gıda endüstrisinde kooperatiflerin gerçekleştirdiği 55 milyar frankın 31 milyar'a yakın kısmı yani, % 56'sı süt endüstrisi kooperatiflerine aittir. Bu yüzde et endüstrisi için 21 ve tahıl işleme endüstrisi için 10 dur. Geri kalan % 13 diğer gıda endüstri kollarına aittir.

Yukarıda % 21 olarak yazdığımız gıda endüstrilerinde kooperatiflerin payı, gerçekte daha büyüktür. Zira büyük kooperatiflerin kontrollerini ellerine aldıkları birçok özel gıda endüstri firması, gine tarımsal uğraşının bir uzantısı sayılmayan, fakat gıda endüstrisinde yer alan madeni su ve balık kooperatifleri, ve hammad-

-14-

TARIMSAL KOOPERATİFLERİN GELİŞİMİ.
(1965 = 100)

KAYNAK: L'experience cooperative dans les IAA. Banque de la France, Paris, 1982, s. 27

Kaynak : L'experience cooperative dans les IAA. Banque de la France, Paris, 1982, s. 27.

desi dışarıdan satın alınan gıda endüstrisi kooperatifleri (çukolata, kahve, baharat, sıvı yağlar, v.s.) bu hesaplamanın dışında tutulmuştur. Bütün bunlarla birlikte, gıda endüstrilerinde kooperatiflerin gerçek payı % 40 ların üzerine çıkabilecektir.

Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi, kooperatiflerin gıda endüstrilerindeki önemi, kesimden kesime büyük değişiklikler göstermektedir. Süt endüstrisi ve konserve üretiminde büyük paylara sahip olan kooperatifler, tahıl işleme, et endüstrisinde ve şeker-şekerli ürünler endüstrisinde çok daha az paylara sahiptirler. Bu farklılık, endüstri kesimleri daha küçük bölümlere ayrılınca dahada belirginleşir. Örneğin konservede, mantar üretiminin % 79'unu gerçekleştiren kooperatifler, reçel üretiminde sadece % 5 lik bir paya sahiptir. Gine alkollü içkiler damıtımında % 65'lik bir kooperatif ağırlığı varken, konyak üretiminde bu pay % 14 te kalmaktadır.

Grafikte kolayca gözlenebileceği gibi kooperatifler yapıları gereği daha çok, tarımsal ürünleri doğrudan hammadde olarak kullanan ve hammaddede bu işleme esnasında az değişim gerektiren alanlarda (meyve-sebze konserveleri, sofraya sütü, tereyağı, peynir gibi) gelişmişlerdir. Kooperatiflerin yoğun olarak uzmanlaştığı bu üretim dallarının ortak özelliği, yatırımlarının çok büyük bir sermaye ve karmaşık, pahalı bir teknolojiye gereksinim duymamalarıdır. Kooperatifler ekonomik ve teknik olanakları sınırlı tarımsal üreticilerden oluştuğu için, bu durum doğal bir sonuçtur. Fakat bu özellikler kooperatiflerin zamanla dev firmalarla boy ölçüşecek düzeylere ulaşmalarını engellemektedir.

Süt endüstrisi alanında kooperatifler, endüstriyel yoğunlaşma ve birleşme sonucu dev şirketler yaratmışlardır. Örneğin enbüyük gıda firmaları sıralamasında dördüncü sırayı alan SODİMA isimli kooperatif, Fransız iç pazarının sofraya sütünde % 35'ini yoğurt, peynir ve kaymakta, % 15'den fazlasını tekbaşına elinde tutmaktadır. 150.000 den fazla tarımsal üreticiyi temsil eden bu kooperatif 1965 yılında, 6 süt kooperatifinin birleşmesiyle doğmuştur. Ayrıca bu kooperatif, 15'in üzerinde yabancı ülkede üretimde bulunmaktadır.

Gine firma sıralamasında beşinci sırayı alan diğer bir kooperatifte SİCA Ouest Lait dir. 50.000 üzerinde tarımsal üreticiyi temsil eden bu kooperatif, 1970 yılında birçok küçük kooperatifin birleşmesiyle doğmuştur. Beş yabancı ülkede faaliyet gösteren bu koo-

peratif Fransız iç pazarında tereyağı (% 15) ve süttozunda (% 20) lider durumdadır²⁴.

1980 yılında 3 milyar frank'a yakın üretim yapan meyve - sebze konserve endüstrisinde gine kooperatifler çok önemli bir paya sahiptirler (% 30)²⁵. Altıbin tarımsal üreticinin üye olduğu 60 kooperatiften LA SEMEUSE, VAUL - VR jucourt, VAL D'AUTOMNE, C.G.C. ve S. LAURENT gibileri fransız iç pazarında büyük paylara sahiptirler. LA SEMEUSE isimli kooperatif, sebze konservelerinde iç pazarda ikinci büyük firmadır. Diğer taraftan mantar konserve- si üretiminde kooperatifler % 80'e yakın bir payla piyasaya hakimdirler²⁶.

İkibuçuk milyar franklık bir üretime sahip (1980) alkollü içkiler endüstrisinde de kooperatifler önemli bir yere sahiptirler (% 38). Doğrudan üretici ile ilişkide bulunan şarap ve damıtma kollarında ise piyasanın % 60'ından fazlası kooperatiflerin kontrolündedir. Konyak ve şampanya gibi çok daha karmaşık bir dönüşümü gerektiren alanlarda bu pay % 15'lere düşmektedir²⁷.

Kooperatif kesiminin süt, konserve, alkollü içkiler ve hayvan yemi endüstrilerinde % 30'u aşan üretim ağırlıkları olmasına karşın, bu oran et endüstrisinde % 20, şeker ve şekerli ürünlerde % 11 ve nihayet tahıl işleme endüstrisinde % 3'lere kadar düşmektedir. Bu son üç endüstri dalında kooperatiflerin üretimde çok az bir paya sahip olmasının yanında, ilginç bir durum söz konusudur. Oda kooperatiflerin tarımsal ürünü ilk işleme alanında daha büyük paylara sahipken, ikinci ve daha sonraki işlemler için bu payın giderek azalmasıdır. Örneğin, et endüstrisinde, grafiktede görüleceği gibi, kesimde kooperatifler % 30 luk bir paya sahipken, şarküteri dalında bu rakam % 3'e düşmektedir. Tahıl işletme endüstrisinde aynı durum, daha küçük boyutlardada olsa söz konusudur; unculukta % 7 olan pay, ekmek ve pasta üretiminde % 2'ye düşmektedir.

Bu durumu kanımızca, kooperatifçiliğin genel bir yapısal özelliği olarak görmek gerekir. Çünkü aynı durum, az yada çok her gıda endüstrisi kolunda mevcuttur. Özel firmalar kârlarının en yüksek olduğu alana yatırım yapmak seçeneğine sahipken kooperatif-

(24) Argro - Alimentation, M. de L'Agriculture. Paris, 1981.

(25) Conserveries Coopératives. F. N. C. C. et SICA, Paris, 1982, s. 11.

(26) Les Industries de la Conserve, C. F. C., Paris, 1981, s. 186.

(27) Les coopératives agricoles en France, Op. cit. s. 4.

ler böyle bir olanaktan yoksundurlar. Zira tarımsal üreticiler her şeyden önce kooperatiflerini, ürünlerinin ilk işlenmesi için kurarlar. Oysa kârın en yüksek olduğu yer, ürün işleme anında en fazla katma değer yarattığı yerdir. Et endüstrisinde olduğu gibi, en fazla katma değer hayvan kesimi gibi basit dönüşümlerin yapıldığı yerde değil, şarküteri ve hazır yemek gibi karmaşık dönüşümlerin gerçekleştirildiği alanlardır.

Bu durum, yani kooperatiflerin bazı alanlarda özel firmalara yarı işlenmiş madde sağlayan kurumlar gibi çalışması, kooperatiflerin büyümesini engellese, tarım üreticisi açısından bir zorunluluktur. Fakat şurası bir gerçek ki, koopefatifler ekonomik ve teknik yönden güçlendikçe, karmaşık dönüşümlerin gerçekleştirildiği alanlara girebilmektedir. Bu tür gelişmeler, kooperatif ismi altında, kâr amacını sosyal amaçların önüne alan yani, kooperatifçiliğin temel ilkelerinden sapan, dev firmaların ortaya çıkmasına neden olabilir.

F. GIDA ÜRÜNLERİ DIŞ SATIMINDA KOOPERATİFLER

Fransa'da kooperatifler, üretimde ve iç pazarda ağırlıklarını duyurmaktan başka dış ticarete de zamanla önemli yerler tutabilmişlerdir. Çoğu zaman, kooperatiflerin gıda endüstrisi kollarına göre, dış satımda sahip oldukları yüzde üretimdeki yüzdeyi aşabilmektedir. Buda kooperatiflerin dinamik yapılarının bir kanıtıdır.

1980 yılında, aşağıdaki tabloda²⁸ görüldüğü gibi üç gıda kolun-

Süt. End.	Meyve - Sebze	Tahıl	Yaş	Et	Şarap
	Konservesi		Meyve - Sebze		
% 58	% 50	% 50	% 40	% 36	% 23

da dış satımın yarısını, üçündede önemli bir bölümünü gerçekleştirmektedir. 1975 yılında bu yüzdeler meyve - sebze konservesinde 40, tahılda 40 ve süt ürünlerindedede 47 idi²⁹.

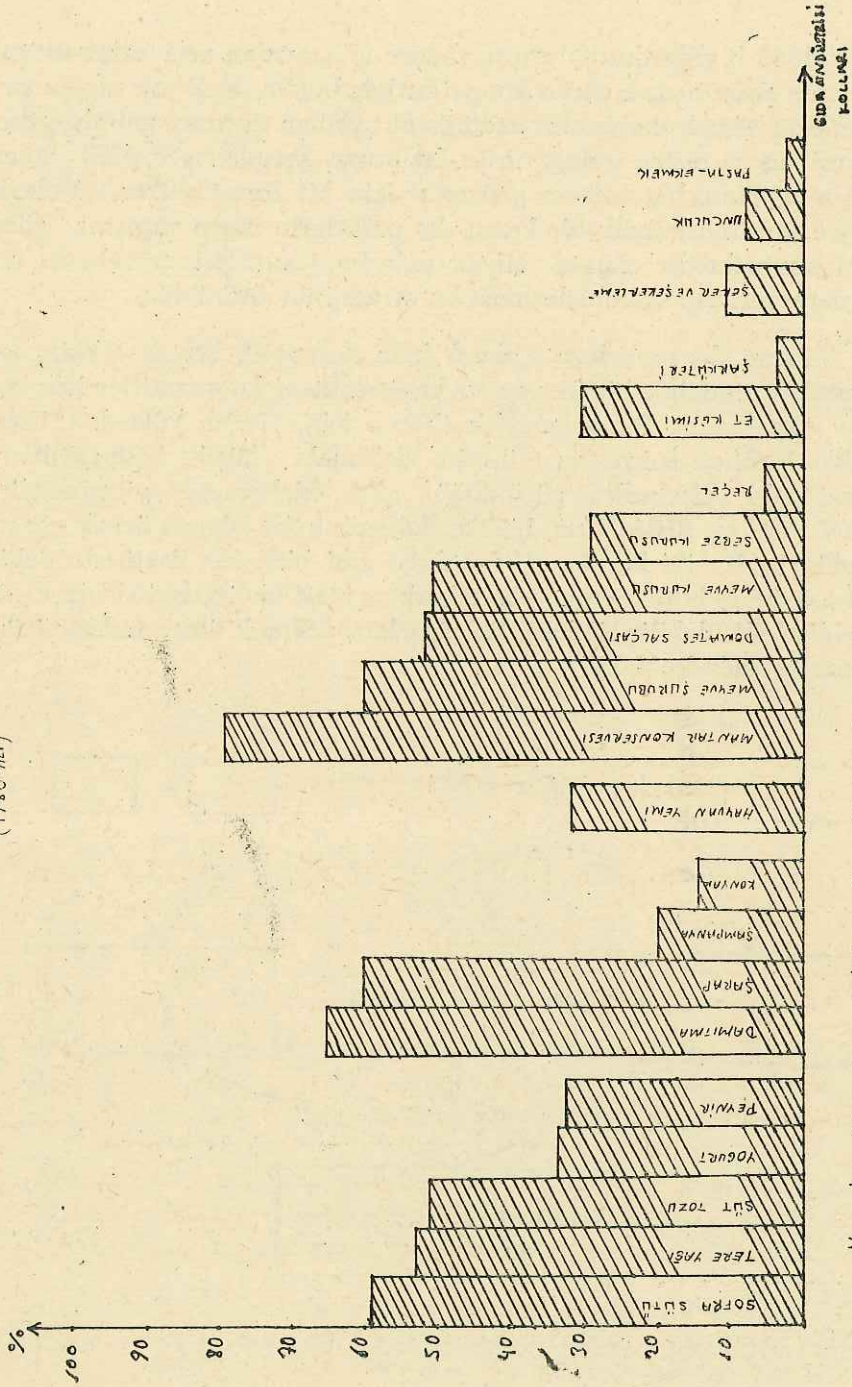
Gıda ürünleri dış satımı firmalar düzeyinde incelenirse endüstri kollarının bir çoğunda kooperatiflerin liste başını aldığı görülür. İlk sırayı kooperatiflerin aldığı³⁰ kesimleri şöyle sıralayabiliriz; et ve hayvan, meyve - sebze, tohumluk, şeker, süt ve süt ürünleri.

(28) Les coopératives Agricoles en France, Op. cit. s. 4.

(29) Le livre blanc de la C. A. F., C. F. C. A., Paris, 1979, s. 12.

(30) La strategie internationale des coopératives agricoles françaises A. R. E. P. A., Paris, 1982, s. 3.

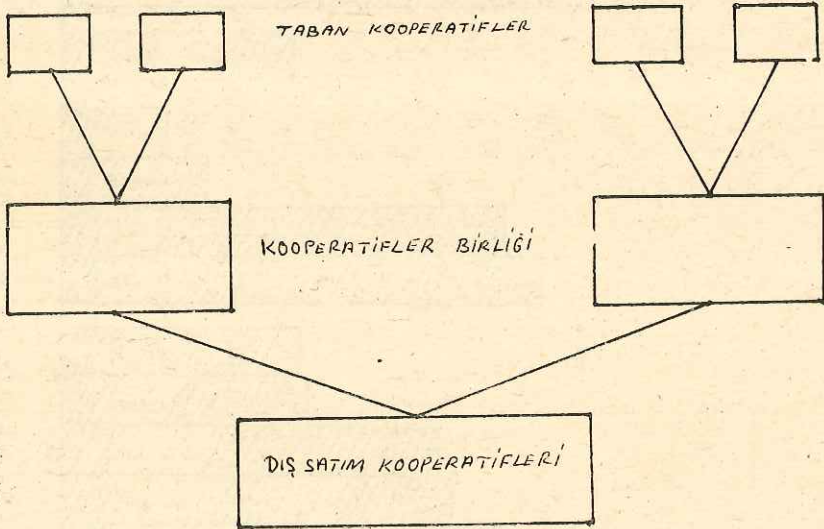
FRANSA'DA KOOPERATİFLERİN GIDA ENDÜSTRİSİ ÜRETİMİNDEKİ PAYLARI (%)
(1980 yılı)

Kaynak: - S.C.E.S, M. de l'Agriculture, Paris, 1981.
- Les Coopératives dans le secteur des I.A.A., C.F.C.A., 1982, Paris.

1960 lı yıllarda dış satımı sadece iç pazardan arta kalan ürünü eritme aracı olarak gören kooperatifler, bugün artık çok uluslu şirketlerin temel ekonomik stratejisini uygulayarak duruma gelmişlerdir. Yani dış pazarlar sadece ürün fazlasının satıldığı yer değil, fakat aynı zamanda firmaların gelişmesi için bir zorunluluktur. Dolayısıyla üretimin büyük bir kısmı dış pazarların istem yapısına göre şekillenmektedir. Birçok büyük gıda kooperatiflerinin yabancı ülkelere yerleşip çokuluslaşması bu stratejinin ürünüdür.

Fakat dış pazarlara açılmak hem ekonomik hemde teknik bakımdan genellikle küçük ve orta büyüklükteki kooperatifler için kolay olmamıştır. Bunu gerçekleştirmek için, 1960 lı yıllardan, özellikle 1965'ten sonra, aynı üretim dalındaki küçük kooperatifler, aşağıdaki çizelgede görüldüğü gibi birleşmeye gitmişlerdir. SODİMA'nın SİCAOL'un 1970'te doğmasını bu olguya örnek gösterebiliriz. Bu iki kooperatifte olduğu gibi birleşme üretimde dahil olmak üzere bütün ekonomik, teknik ve idari faaliyetlerin birleşmesi şeklinde olabilir, sadece dış pazarlara açılmak üzere sadece ürün pazarlamada olabilir.

G. KOOPERATİFLERİN FİNANSMAN SORUNLARI

Diğer ülkelerde olduğu gibi Fransa'da da, tarımsal kooperatiflerin en büyük sorunlarından biri, belkide ilki, finansman konusunda karşılaşılan güçlüklerdir. Kooperatifleri oluşturan tarımsal üreticilerin sınırlı ve çoğu zamanda yetersiz sermaye kaynaklarına sahip olması ve finansman kuruluşu bankaların kredi vermede ileri sürdükleri zor koşullar kooperatifleri finansman sağlamada dar boğazlara düşürmektedir. Oysa kooperatiflerde diğer özel kesim firmaları gibi büyüyüp gelişmeleri için düzenli bir finansman akımına gereksinim duyarlar.

Kooperatifler gelişme süreçlerinde finansman gereksinimlerini karşılamak için, ilk önce otofinansman olanaklarını zorlarlar. Bunda doğal olarak ortakların paylarını arttırmasına, yada ortaklara her yıl dağıtılan risturnların azaltılmasına dayanmaktadır. Yaşam koşullarını belli bir düzeyde tutmak yada belli bir düzeyin üzerine çıkarmak amacıyla kooperatif kuran, yada üye olan tarımsal üreticinin ne birinci çözüme nede ikincisine kolay kolay yaklaşacağı düşünülemez. Kooperatifin büyümesi tarımcının sonuçta gelirinin büyümesi anlamına gelebilir. Fakat bu üreticilerin, acil olarak, yaşam koşullarına katkı sağlamadığı için, bu tür yatırımlar onlara anlamsız gelebilir. Zira küçük tarım işletmecileri gelirlerinin tümünü yada tümüne yakın kısmını tüketirler. Öyleyse bu tür ortaklardan, gelirlerinin bir kısmını artan oranlarda kooperatiflere ayırmalarını istemek pek geçerli bir çözüm değildir. Belirtelimki bu bir genel eğilimdir. Daha büyük tarımcılar böyle bir yatırıma istekli olarak katılabilirler.

Otofinansman olanakları bu şekilde sınırlı olan kooperatifler dış finansman kaynaklarına baş vurmaya durumunda kalırlar. Fakat kooperatifler özellikle de küçük boyutta olanlar için bankalardan finansman sağlamak kolay değildir. İster iç pazarda ister dış pazarda istenilen yatırımlara gidilmesi için gerekli finansmanı sağlayamayan küçük kooperatifler oldukları yerde saymaktadırlar. Ancak büyük kooperatifler yıllık satış gelirlerinin verdiği güvence ile dış finansman kaynaklarından yararlanabilmektedirler. Giderek artan miktarda kooperatif birleşmelerine rastlanmasının nedenlerinden biride, finansman sorununa çözüm bulma arayışıdır.

Kooperatiflere kredi vermeye öncelik tanıyan Tarımsal Kredi Bankasının kaynakları ise yetersiz kalmaktadır. Hatta dış pazarlara açılan büyük kooperatifler Tarımsal Kredi Bankasının yerine diğer özel bankalarla finansman ilişkisinde bulunmayı tercih etmektedirler. Zaten Tarımsal Kredi Bankasının her yıl dağıttığı kredilerin ortalama % 10'undan azı ancak tarımsal kooperatiflere gitmektedir.

Finansman sorununu çözmek için F. Almanya ve Hollanda'da tarımsal kooperatifler özel yada devlet bankalarıyla ortaklık ilişkilerine gitmektedirler. Örneğin F. Almanya'da tarımsal kooperatiflerin kendileri böyle bir ortaklığa doğrudan girmezse bile, o kooperatifin bağlı olduğu konfederasyon aracılığı ile bankalardan gereksinim duyduğu krediyi sağlayabilmektedir. Fransa'daki kooperatifler gerek hukuki, gerekse sosyal yapısı gereği böyle bir ilişkiden uzaktır. Kooperatifleri kuran tarımsal üreticilerin üretimden ve yönetimden dışlanmaması için böyle ortaklıklardan kaçınmak, kamımızca tarımsal üreticinin yararınadır.

Tarımsal kooperatiflerin uğraşlarını ülkenin genel çıkarları çerçevesinde gören ve bu kooperatiflerin yatırımlarını tarımsal üretimin düzenli devamının garantisi kabul eden Devletin, gıda endüstrisi kooperatiflerine para yardımı (sübvansiyon), bu kooperatiflerin finansman sorunlarının çözümüne küçük çapta olsa katkıda bulunur. Aynı sübvansiyon daha küçük oranlarda da olsa aynı kesimdeki özel firmalarda verilmektedir. Fakat 1970 yılından günümüze kadar geçen sürede kooperatif-özel firma yardım farkı kooperatifler zararına gelişmektedir. 1971 yılında iki sübvansiyon arasında yüzde farkı olan "kooperatif avantajı" 14,7'den 1978 de 6,3'e düşmüştür³¹. Oysa tarımsal kooperatiflerin finansman gereksinimi gün gittikçe artmaktadır.

Artan finansman gereksinimleri, ancak tarımsal üreticilerin kendi çabalarıyla sağlıklı bir çözüme kavuşabilecektir. Bunun içinde ya yeni bir finansman kuruluşu geliştirmeleri, yada var olanı (Tarımsal Kredi Bankası) yeniden günün koşullarına göre düzenlemeleri gerekmektedir.

(31) Le livre blanc de la C. A. F., Op. cit. s. 7.

SONUÇ

Gelişmiş endüstri ülkelerinde, bugün giderek belli ellerde yoğunlaşan ve çokuluslu şirketlerin kontrolü altına giren gıda endüstrileri alanında kooperatiflerin varlıklarını sürdürebilmeleri bununlada yetinmeyerek, zaman içersinde daha büyük etkinlikler sağlamaları gerçekten hem ekonomik hemde sosyal bir başarıdır. Ekonomik gelişmesinin henüz başlarında olan Türkiye için bu başarıdan alınması gereken çok büyük dersler vardır. Bununda ilki şüphesiz, bu endüstri dalında kooperatifçiliğin, hem ülkemiz tarım ve tarımcısının gelişmesi, hemde genel endüstrileşme için zorunlu olduğu gerçeğidir. Bu sorun ayrı bir tarımsal kooperatifçilik araştırmasının konusu olacaktır.

Tarım ve gıda ürünleri fiyat ve maliyetlerini istikrarlaştıran, tarımsal üretim ile pazar arasındaki ilişkiyi geliştiren, tarımsal üretimi pazarın ve tüketicinin gereksinimlerinin doğrultusunda yönlendiren, ülkenin tarımsal ve gıda potansiyelini ülke yararına en iyi şekilde düzenlemeye çalışan, özel kesimin kârlı görmediği alanlarda kamu kesimi görevini üstlenen, her bölgeye yayılarak ekonomik kalkınmada bölgelerarası dengesizliği azaltmaya çalışan ve nihayet tarımsal üreticiyi kendi ürününün işlenmesi - pazarlanması sürecine sokarak ona endüstriyel katma değerden pay veren, gıda endüstrisi kooperatifleri Fransada üretimden dış satıma kadar endüstri alanında kendilerini kabul ettirmişlerdir. Ve ülke ekonomik ve sosyal yaşamında kurumsal varlıklarının kaçınılmazlığını ispatlamışlardır.

Ne varki yoksulluğun çocuğu olarak doğan ve tarımsal üretime sosyal hizmeti en yüksek kâr amacından üstün tutan kooperatifler giderek, özel firmalar gibi çalışmaya başlaması kanımızca, serbest piyasa ekonomilerinde yaşamının gereği olduğu, gibi belirli ekonomik büyüklüklere varan kooperatiflerin artık onu kuran çifçinin yönetim ve denetiminden çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle bu ikinci neden, dev kooperatiflerde, kooperatif demokrasisinin ölüm fermanını imzalamaktadır. Fakat bu, kooperatiflerin hizmet ilkesiyle serbest piyasanın gereği kârlılık ilkesi arasında bir denge kurulamayacağı anlamına gelmez. Güçte olsa bugün gelişmiş Avrupa ülkelerinin büyük kooperatifleri böyle bir arayışın içersindedirler.

